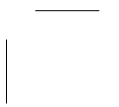
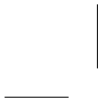

I. Indledning

Gudstjeneste og sabbat hører sammen. Sabbatten er dagen for gudstjeneste. Når der derfor i en bibelsk sammenhæng tales om sabbatten, må gudstjenesten tænkes med.

Sabbatten spiller en stor rolle i Lukasevangeliet (Luk.) og også i dets fortsættelse – Apostlenes Gerninger (Ap.G.). Det følgende er en undersøgelse af, hvordan den jødiske sabbat skildres i Lukasevangeliet med et ud-blik til, hvordan Apostlenes Gerninger behandler samme tema. De spørgsmål, der især bestemmer disse studier, er: Hvilken funktion og betydning har sabbatten og dermed gudstjenesten i Lukasevangeliet? Og hvorfor er Lukasevangeliet og også Apostlenes Gerninger i det hele taget så optaget af spørgsmålet om sabbatten? Svaret ligger i gudstjenesteforståelsen.

Når Lukasevangeliet formentlig er skrevet engang omkring 80-90 e.Kr. og Apostlenes Gerninger endnu senere i århundredet, kan der således umiddelbart konstateres en bemærkelsesværdig interesse for sabbatten på et tidspunkt, hvor den kristne menighed var ved at skille sig ud fra dens jødiske ophav. Det handler om forståelsen af gudstjenesten.

Alene antallet af de tekster i Lukasskrifterne, der berører sabbatten, peger på en åbenlys og bemærkelsesværdig opmærksomhed omkring sabbatten og den praksis, der knytter sig til den. Statistisk set fordobler Lukasevangeliet – sammenlignet med de øvrige synoptiske evangelier – antallet af sabbatskonflikter, samtidig med at Apostlenes Gerninger igen og igen omtaler sabbatten. Desuden accentuerer og udvider Lukasevangeliet – igen sammenlignet med Markusevangeliet (Mark.) og Mattæusevangeliet (Matt.) – sabbatscenen i Nazarets synagoge som en introduktion til hele Jesu virksomhed. Deraf udspringer spørgsmålet: Hvorfor er Lukasskrifterne i den grad så optaget af sabbatten, at Jesus må indlede sin offentlige virksomhed på en sabbat?

Lukasskrifternes behandling af den jødiske sabbat kan hænge sammen med disse skrifers hele interesse i jøderne og de jødiske traditioner. Det er der almindelig enighed om. Men når det kommer til en forklaring på denne lukanske interesse for det jødiske, er der stor uenighed i forskningen. Vanskeligheden med at forklare Lukasskrifternes specifikke interesse i sabbatten kan være betinget af den udbredte tolkning af Lukasskrifterne som et hedningekristent dokument, skrevet af hedningekristne og for hedningekristne. En sådan tolkning må nemlig forudsætte,

at sabbatten ikke længere havde nogen aktuel interesse for de kristne i Lukasskrifternes miljø.

Disse længe hævdede antagelser vil imidlertid blive imødegået af nye overvejelser i de foreliggende studier.

Blandt Det nye Testaments skrifter er Lukasskrifterne af særlig interesse på grund af kompositionen med en sammenhængende historie, der indbefatter både Jesu historie i evangeliedelen og dens fortsættelse i Apostlenes Gerninger. Proømierne (fortalerne i Luk. 1,1-4 og Ap.G. 1,1-3) tyder på, at forfatteren bag Lukasskrifterne har opfattet kompositionen som en form for historieskrivning – med henvisning til ældre kilder, øjensvidneberetninger, grundig research og egen Jesus-biografi. Lukasskrifternes historieskrivning var ikke begrænset til at indsamle og indramme traditioner, men at nyskrive Markusevangeliet ved at skrive Jesu biografi på en anden måde og forbinde denne med fortællingen om den kristne bevægelse. Ved at gøre sådan forsøger Lukasskrifterne at kombinere stoffet til et sammenhængende hele og at klargøre meningen med disse traditioner og begivenheder (Luk. 1,3). Man kan derfor antage, at når Lukasevangeliet således viderebringer Jesu historie og dets fortsættelse, er intentionen at etablere en identitet for de første kristne (til udtrykket "kristne", jf. Ap.G. 11,26 og 26,28).

Den udtrykkelige hensigt med det lukanske værk er at bibringe Theofilus, til hvem skrifterne er dedikeret, vished om pålideligheden af det, han har lært (Luk. 1,4: *asphaleia*). Dette sker i form af en sammenhængende beretning (*diægæsis*, Luk. 1,1). Emnet er de begivenheder, som har fundet sted, både Jesu historie og de første kristnes, set i lyset af løfterne i Det gamle Testamente og således indbefattet i historien om Guds udvalgte folk, Israel, til hvem løfterne blev givet (se talerne i Ap.G. 2,14ff; 7,2ff og 13,16ff). Når ordet *asphaleia* ("pålidelighed", jf. Ap.G. 2,36; 21,34; 22,34 og 25,26) anvendes her, må hensigten være at forklare og fastslå sandheden i, hvad læseren allerede er blevet undervist i. Det lukanske værk vil på denne måde legitimere allerede eksisterende kristen praksis og tro.

Lukasskrifterne er bevidst om den kristne bevægelses oprindelse i jødedommen. Om forfatteren (eller forfatterne) så var født jøde eller hedning er i den forbindelse ikke afgørende. Måske forfatteren var født som hedning, men siden blev en af de såkaldte gudfrygtige, som Lukasskrifterne vi-

ser særlig bevågenhed (jf. bl.a. skikkelser som officeren i Kapernaum, Luk. 7,4, og Cornelius, Ap.G. 10,2).

Under alle omstændigheder udviser Lukasskrifterne stor interesse i jødiske elementer. Ingen forfatter i Det nye Testamente benægter eller diskuterer, at Jesus var jøde. Lukasevangeliet udfolder imidlertid i bemærkelsesværdig grad Jesu jødiske baggrund: Jesus blev omskåret, han blev fremstillet i templet, voksede op i jødiske omgivelser, deltog som 12-årig i påske-rejsten til Jerusalem og hører i det hele taget til det jødiske folk.

Lukasskrifterne pointerer desuden, at selv om majoriteten af kristne på skrifternes affattelsestid formodentlig var hedningekristne, var dog den tidligste, kristne kirke en del af jødedommen, og for Lukasskrifterne var de jødekristne en dominerende gruppe blandt de kristne, selv efter at den kristne bevægelse havde bredt sig ud i den græsk-romerske verden. Endelig afslører Lukasskrifterne en fortsat interesse i fortællingerne om de jøder (og gudfrygtige), som tog imod Jesus og hans disciple, såvel som dem, der forkastede dem. Der er ikke tale om en tilsvarende interesse i hedninger, som forkastede Jesus og hans disciple.

Det er i sammenhæng med denne interesse i jøder og jødedom, at Lukasskrifterne tolker materialet om sabbatten. Dette fremgår af den redaktionelle bearbejdelse af traditionerne, vi finder i Luk. og Ap.G.

Det gælder følgende tekster: Det programmatisk budskab i Nazarets synagoge (Luk. 4,16-30); Jesu undervisning og helbredelse i Kapernaums synagoge (4,31-37), fire sabbatskonflikter (aksplukningen på sabbatten, 6,1-5; helbredelsen af manden med den visne hånd, 6,6-11; helbredelsen af den krumbøjede kvinde, 13,10-17 og helbredelsen af manden med vand i kroppen, 14,1-6); to notitser om sabbatten i forbindelse med begravelsen af Jesus, 23,54.56; en bemærkning om en "sabbatsvej", Ap.G. 1,12; to udsagn om læsning af Skriften på sabbatten i synagogen, 13,27 og 15,21; og endelig adskillige synagogescener på sabbatten, 13,14-42; 13,44-48; 16,13-15; 17,1ff og 18,4. Som allerede tidligere omtalt afslører alene det statistiske materiale Lukasskrifternes optagethed af dette tema.

For Lukasskrifterne synes sabbatten ikke at være et fortidigt og dødt emne, men et helt aktuelt tema.

Den basale årsag til Lukasskrifternes interesse i sabbatten synes at være forbundet med udviklingen af den kristne bevægelse. I de sidste årtier af

det første århundrede udviklede den kristne bevægelse eller sekt sig i stigende grad til uafhængige samfund, i færd med at etablere deres egen identitet. Dette medførte naturligvis overvejelser over, hvad der forbandt den kristne bevægelse med eller adskilte den fra dens jødiske og hedenske omgivelser. At Lukasskrifterne har kæmpet med sådanne refleksioner fremgår af præsentationen af den kristne bevægelse som en modsætning til anden religion (Ap.G. 17,22 og 25,19) og magi (Ap.G. 8,9.11 og 13,6.8) på den ene side – og på den anden side ateisme, udtrykt som blasfemi (Luk. 12,10; 22,65; 23,39; Ap.G. 13,45 og 18,6), fjendskab mod Gud (Luk. 10,19; 19,27; 20,43; Ap.G. 2,35; 5,39 og 13,10) og afgudsdyrkelse (Luk. 16,13 og Ap.G. 7,40f). Imidlertid er det på ingen måde adækvat at tale om, at Lukasskrifterne karakteriserer den kristne bevægelse som en ny religion. Tværtimod synes Lukasskrifterne at undgå et udtryk som "en ny lære" (jf. Luk. 4,36 i forhold til Mark. 1,27) for i stedet at lægge vægt på "den gamle" (f.eks. lov, Gud, skik, vin).

Vigtigere er imidlertid de forskellige betegnelser og selvbetegnelser for de kristne: "vejen" (Ap.G. 9,2; 18,25f; 19,9.23; 22,4; 24,14.22), "hjorden" (Ap.G. 20,28f), "venner" (Ap.G. 27,3) foruden "disciple", "brødre" og "helige". Hertil kommer udtryk som "parti" (Ap.G. 24,5.14; 28,22), "kristne" (Ap.G. 11,26 og 12,28) og "nazaræere" (Ap.G. 24,5).

De to hyppigst anvendte betegnelser, "parti" og "vejen", synes at henvise til, at de kristne for Lukasskrifterne i første omgang var regnet for et jødisk parti ved siden af andre jødiske partier, mens de siden gradvist skulle komme til at forstå sig selv som noget andet end et jødisk parti. Det er denne udvikling, der kan ligge bag selvbetegnelsen "vejen" (jf. Ap.G. 24,14).

Denne antagelse bekræftes af den hyppige brug af den eskatologiske term "folk" (*laos*) i Lukasskrifterne, og som med få undtagelser er anvendt eksklusivt i betydningen "Guds folk" eller "Israel". Dette udtrykker således de kristnes krav på at være det legitime Guds folk.

Disse forskellige (selv)betegnelser bekræfter endvidere den antagelse, at de kristne – ifølge Lukasskrifterne – befandt sig i en proces, hvor de skulle definere sig selv. Denne proces indebar overvejelser over, hvorledes den kristne bevægelse var forbundet med og også adskilte sig fra andre religioner i samtiden, især jødedommen, som den kristne bevægelse udsprang af.

En sådan identitetsdannende proces kan iagttages ved den behandling, som fundamentale gudstjenstlige handlinger bliver genstand for. Udviklingen af religiøse bevægelser ses bedre gennem de ritualer, fester og kalendere, der karakteriserer dem, end udelukkende ved en undersøgelse af deres teologiske tanker. Således vil det også være muligt at forstå udviklingen af den kristne bevægelse via de ritualer, der anvendtes i de kristnes liv. I forhold til dette studiums tema er det af vital betydning, at Lukasskrifterne viser tre forskellige aspekter af denne udvikling:

- a) indstiftelsen af ritualer, der er karakteristiske for de kristne: dåb (Ap.G. 1,5; 2,38.41; 8,12f.16.36.38; 10,47; 16,15.33; 18,8; 19,5 og 22,16) og nadver (Luk. 22,17-20; Ap.G. 2,42.46 og 20,7);
- b) en kritisk vurdering af jødiske ritualer: Samtidig med omtalen af en kristen loyalitet mod templet (Luk. 1,9.21; 2,27.37.46; 24,53; Ap.G. 2,46; 3,1; 21,26f; 22,17; 24,18) ses en kritik af den jødiske tempeltjeneste (Luk. 19,45f; 21,1f; Ap.G. 6,13f; 7,48-50; 17,24; 21,28 og 24,6). Det er især i denne kontekst, at Lukasskrifterne giver en vurdering af sabbattens betydning og praksis med såvel positive som kritiske aspekter (Luk. 4,16-30; 6,1-5.6-11; 13,10-17; 14,1-6; Ap.G. 13,14ff; 13,27; 13,44ff; 15,21; 17,1ff og 18,4ff);
- c) en kritik af hedensk afgudsdyrkelse (Ap.G. 7,41-43; 14,11-18 og 17,19-21.25.29).

Det er bemærkelsesværdigt, hvorledes især de jødiske ritualer har interesse for Lukasskrifterne. Der forekommer ikke en tilsvarende optagethed af hedningers religiøse liv.

At en detaljeret vurdering af den jødiske sabbat var vigtig for Lukasskrifterne har følgende grunde:

1. Med den interesse i jøder og jødedom, som Lukasskrifterne lægger for dagen, er der også tale om et kendskab til sabbattens betydning som et afgørende kendetegn for jøderne. Også for andre samtidige historikere og skribenter var sabbatten kendt som et karakteristisk udtryk for jøder. Det gælder hos såvel hellenistisk-jødiske som hedenske forfattere. Ud fra disse kilder må sabbatten bestemmes som det bedst kendte, jødiske ritual i samtiden – og af størst betydning. Således giver Lukasskrifterne indtryk af at betragte sabbatsmaterialet ud fra et komparativt synspunkt.

2. Fra sine kilder har Lukasskrifterne haft et betragteligt materiale om sabbatten til sin disposition. Lukasskrifterne fortæller i sabbatskonflikterne, at Jesus ikke angriber sabbatten som sådan, men gennem sine ord og handlinger demonstrerer og hævder han den sande måde at holde sabbat på. Ligeledes berettes om Paulus og andre kristne, at de på afgørende steder i deres argumentation refererer til overholdelsen af sabbatten. Ifølge Lukasskrifterne deltog de ældste kristne aktivt i sabbatsgudstjenesten i synagogen, men dette gav også anledning til konflikt. Siden udviklingen af en religiøs bevægelse som den kristne bedst kan bestemmes ved en iagttagelse af ritualerne som fundamentale gudstjenstlige ytringer, og da sabbat og gudstjeneste er tæt forbundet, vil en analyse af Lukasskrifternes sabbatsmateriale afsløre, hvad der blev anset for at være de afgørende og konstitutive elementer i en sådan gudstjeneste. Dermed skulle vejen også være banet for at forstå, hvorfor der specielt opstod konflikter på sabbatten. Sabbatsteksterne i Lukasskrifterne fortæller, at såvel Jesu ord og handlinger som Paulus' forkyndelse blev mødt både med tilslutning og konflikt.

Giver nu rækken af sabbatsscener i Lukasskrifterne et dækkende billede af konfliktens tematik? Bringer teksterne klarhed over hvilke forhold, der skulle komme til at skille kristne fra jøder?

I forhold til jødiske ritualer og skikke som helhed var Jesus ifølge Luk. særlig optaget af sabbatten. Andre emner som ofring, processioner eller det præstelige hierarki vies langt mindre interesse. Der forekommer i Lukasskrifterne ganske vist også en interesse i templet, men ikke i så høj grad som for sabbatten. Det kan skyldes templets ødelæggelse i 70 e.Kr., måske også Jesu kritiske ord imod tempelkulten, og endelig at sabbatten i samtiden var et langt mere udbredt kendetegn på jøderne. Sabbatten kunne iagttages blandt jøder overalt i Romerriget, mens templet eksklusivt hørte hjemme i Jerusalem. Fokus er derfor i den synoptiske tradition og især i Luk., fulgt op af Ap.G., klart rettet mod sabbatten.

Lukasskrifterne må antages bevidst at have bearbejdet sabbatsmaterialet fra sine kilder og dermed leveret sin egen tolkning af det. Det er derfor forventeligt i Lukasskrifternes behandling af sabbatsudsagn og -beretninger at finde indikationer af eller en mulig forklaring på, hvad disse skrifter i

en mere generel forstand har betragtet som Guds folks sande gudstjeneste såvel som, hvad der ikke var ret gudstjeneste.

Hvis dette er tilfældet, kan vi forvente i sabbatsteksterne at finde udtrykt en spænding i sabbatsbilledet. Sabbatsteksterne behandler sabbatsritualet som det åbenbart forbindende led mellem jødisk og kristen gudstjeneste. Samtidig peger de på en vrang form for sabbatsgudstjeneste i synagogen, hvilket har været en faktor i udviklingen af en uafhængig kristen gudstjeneste.

Denne fokusering på sabbatten udelukker imidlertid ikke, at der også fandt en kristen gudstjeneste sted på andre tider end sabbatten.

Men sabbatten er stadig af stor betydning blandt de kristne i sidste del af det første århundrede.